

Konzervatorsko-restauratorski radovi na skulpturama sv. Jeronima i sv. Blaža iz Creskog muzeja

Nevena Krstulović

Hrvatski restauratorski zavod
Restauratorski odjel Rijeka
Rijeka, Užarska 26
051/315-035
nkrstulovic@h-r-z.hr

Stručni rad
Predan 9. 9. 2011.
UDK 73.025.3/.4:069.5(497.5 Cres)

SAŽETAK: Kipovi sv. Jeronima i sv. Blaža pripadaju kvalitetnijim kasnogotičkim i ranorenesansnim drvenim skulpturama sjedećih muških svetaca s otoka Cresa. Kipovi su izvorno bili dio oltara kapele napuštenog zaselka Sveti Blaž na sjevernom dijelu otoka. Sredinom 20. st. skulpture su prenesene u Cres i danas su dio inventara Creskog muzeja. Konzervatorsko-restauratorski radovi izvođeni su od 2007. do 2011. godine te su pridonijeli očuvanju i boljem uvidu u njihovu umjetničku i povijesnu vrijednost. Skulpture će nakon obnove unutrašnjosti Creskog muzeja biti dio stalnog postava.

KIJUČNE RIJEČI: *sveti Jeronim, sveti Blaž, kasnogotička ranorenesansna skulptura, kapela Sveti Blaž, Creski muzej, konzervatorsko-restauratorski radovi*

OD 14. DO 16. STOLJEĆA nastaje cijeli niz skulptura sjedećih „svetih zaštitnika“ na području Istre, Kvarnera i Dalmacije pod utjecajem venecijanske umjetnosti. Uvoz umjetnina pretežito iz venecijanskih krugova utjecao je na rad domaćih majstora, čiji su kipovi rustificiranijeg izgleda. Takvi su primjeri češći na području sjevernog Jadrana i teško im se može odrediti točna datacija jer se na njima do zamorenosti upliće gotička stilizacija.¹ Skulpture sjedećih svetaca uglavnom prikazuju biskupe, poput monumentalnog sv. Antuna iz Bala ili iz Cresa ili kipova iz Poreča i Pomerana. Na svima njima prevladava tektoničnost svojstvena sredozemnom kiparstvu s utanačenim regionalnim izričajem.² Ti sveti odišu tektonskom čvrstoćom i volumenskom puninom te imaju zajednička obilježja istarske produkcije s kraja 15. stoljeća. Često izgledaju strogo i ukočeno jer su majstori htjeli izraziti njihov autoritet i moć. Kod slabijih majstora taj strog izgled pretvara se u nezgrapnu glomaznost. Sveti su pučki zaštitnici te proizlaze iz težačke svakidašnjice i

dnevnog života, stoga ih treba doživjeti kao dio sredine u kojoj su nastali.³ Skupini kasnogotičkih drvenih skulptura sjedećih „svetaca zaštitnika“ iz 15. stoljeća pripadaju i malo poznati kipovi sv. Jeronima i sv. Blaža nepoznatog majstora. (sl. 1–4) Stilski i oblikovno može ih se usporediti i povezati sa sličnim sjedećim skulpturama s područja Istre i Kvarnera. Izvorno su te skulpture bile dio glavnog oltara kapele napuštenog zaseoka u sklopu pastirskog stana Sv. Blaž na zapadnoj obali sjevernog dijela otoka Cresa.⁴ Od početka 16. stoljeća stan Sv. Blaž bio je u vlasništvu creske općine.⁵ Premda nema pisanih dokumenata o izvornom izgledu crkve i njezina interijera, poznato je da je kapela bila u funkciji do sredine 20. stoljeća te da su do tada skulpture bile na oltaru. Nakon prestanka funkcije i upotrebe kapele, skulpture su prenesene u grad Cres i danas su dio inventara Creskog muzeja.⁶ Bile su smještene u privremenoj čuvaonici koja se nalazi izvan zgrade muzeja. Premda nema pouzdanih podataka ni o izvornom izgledu oltara, kipovi oblikovanjem i modelacijom sugeriraju da

1. Sv. Blaž, 15. stoljeće, Cres, Creski muzej, stanje prije početka konzervatorsko-restauratorskih radova (fototeka HRZ-a, snimila N. Krstulović)

St. Blaise, 15th century, Cres, Cres Museum, prior to conservation and restoration, (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by N. Krstulović)

2. Sv. Blaž, stanje poledine prije početka konzervatorsko-restauratorskih radova (fototeka HRZ-a, snimila N. Krstulović)

St. Blaise, the state of the back, prior to conservation and restoration (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by N. Krstulović)

su bili dio triptiha ili sličnog oltarnog retabla. Naime, kip sv. Blaža je po dimenzijama veći, minucioznije obrađenog volumena, položajem tijela ukazuje na to da je morao biti središnji lik oltarnog retabla. To potkrepljuje i činjenica da je kapela posvećena sv. Blažu. Kip sv. Jeronima manjih je dimenzija, nešto jednostavnije obrade volumena i tijelom blago zakrenutim ulijevo, što nam govori da je bio postavljen s lijeve bočne strane središnjeg lika. Te činjenice navode na pretpostavku da je postojala i skulptura smještena s desne strane središnjeg lika.⁷

Kip sv. Blaža (*Vlaho*, *lat. Blasius*) sjedi na sjedištu poligonalnog podnožja, s rezbarenom oplatom s desne strane. Odjeven je kao biskup, u plavi habit i crveni plašt s mitrom na glavi. U lijevoj ruci savijenoj u laktu drži pastirski štap, a desna mu je ruka u gesti blagoslivljanja. U krilu mu je nezgrapno položena knjiga. Svetac ima strogu muževnu fizionomiju kojom je majstor htio izraziti njegov autoritet i moć. Položaj tijela je frontalni, statičan i ukočen, naročito gornji dio, čiji je volumen tek malo

razbijen naborima plašta koji se proteže preko koljena i lagano je sužen pri rubu. U donjem dijelu primjećuje se veća razigranost nabora habita koji s koljena padaju do poda. Noge su lagano razdvojene i nazire se lijeva cipela ispod habita. Proporcije tijela nisu vješto izvedene, zbog čega su glava i ruke predimenzionirane. Majstor najveću pažnju pridaje oblikovanju detalja, naročito lica, koje je prilično realistično izvedeno: istaknutih jagodica, široka nosa i spojenih obrva te s izražajnim borama na čelu. Autoritativan izgled pojačava duga stilizirana brada s pomno oblikovanim uvojcima i biskupska mitra s dva sferna trokuta. Nabori odjeće vješto su izvedeni, prateći položaj tijela. Sveti Blaž se uvijek prikazuje kao starac sijede brade, odjeven kao biskup. On je mučenik čiji su uobičajeni atributi željezni češalj, kao znak mučeništva, i upaljena svijeća.⁸

Kip sv. Jeronima (*lat. Hieronymus*) nešto je manjih dimenzija i sjedi na manjem i jednostavnijem sjedalu koje također ima poligonalno podnožje. Okrenut je

3. Sv. Jeronim, 15. stoljeće, Cres, Creski muzej, stanje prije početka konzervatorsko-restauratorskih radova (fototeka HRZ-a, snimila N. Krstulović)

St. Jerome, 15th century, Cres, Cres Museum, prior to conservation and restoration (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by N. Krstulović)

frontalno i blago prema lijevoj strani. Odjeven je u habit i kardinalski plašt s kukuljicom koja mu prekriva glavu. Ruke su mu prekrivene plaštom do lakta i naslonjene na lijevo koljeno, u gesti držanja nekog predmeta. Oko šake lijeve ruke ima manipul. Pokraj desne noge nedostaje dio skulpture gdje je najvjerojatnije bio smješten atribut. U oblikovanju tijela ponavlja se isti ukočen i statičan stav s istaknutim koljenima kao kod prethodne skulpture. Majstor i tu pridaje veću pažnju modelaciji detalja, kao što su lice i nabori odjeće, nego oblikovanju volumena i proporcija tijela. I taj kip ima strog, autoritativni izraz lica jer su istaknuti nos, obrve i bore na čelu te stilizirani pramenovi brade. Sveti Jeronim bio je jedan od crkvenih otaca iz 4. stoljeća. Svetac se prikazuje kao starac s kardinalskim šeširom u grimiznim haljama, a katkad i kao pustinjač u špilji. Uobičajeni atributi su mu lav, sova, raspelo i lubanja.⁹ Obje skulpture izrađene su samo za frontalni pogled jer su poleđine plošne i slabo obrađene. Pretpostavlja se da su djelo istog majstora, zbog gotovo

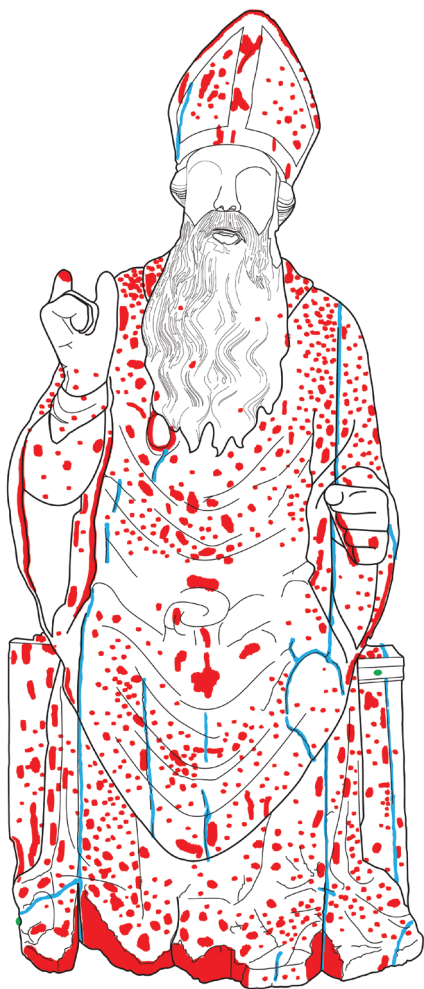
4. Sv. Jeronim, stanje poleđine prije početka konzervatorsko-restauratorskih radova (fototeka HRZ-a, snimila N. Krstulović)

St. Jerome, the state of the back, prior to conservation and restoration (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by N. Krstulović)

identičnog modeliranja lica i brade te volumena kipova. U njihovoj izvedbi, ukočenom stavu i oblikovanju neproporcionalnog tijela osjećaju se još gotičke reminiscencije sjevernojadranskog kruga.

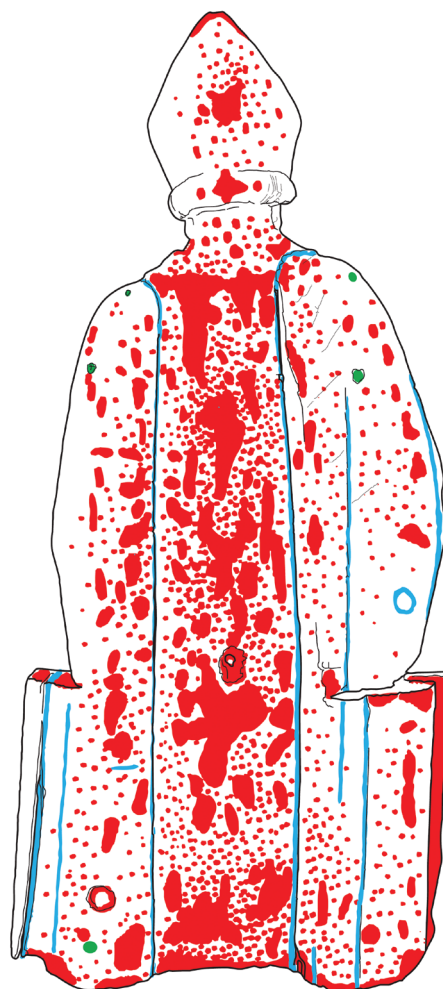
Opis zatečenog stanja skulptura

Obje su skulpture bile pohranjene u neadekvatnim i izrazito lošim uvjetima privremenog depoa Creskog muzeja. Čuvaonica se nalazi izvan zgrade muzeja i ne udovoljava osnovnim uvjetima za čuvanje umjetnina. U tom prostoru skulpture su bile izložene velikim i naglim oscilacijama relativne vlage i temperature, ovisno o godišnjem dobu i vremenu. Takvi uvjeti pogodni su i za razvoj plijesni i gljivica koje oštećuju drvo. Budući da je drvo higroskopski materijal i upija i otpušta vlagu ovisno o okruženju u kojem se nalazi, nagle promjene rezultirale su ubrzanom degradacijom drvenog nosioca koji je postao krt i osipa se. Na propadanje drva najviše je utjecala izrazita crvotočina koja je premrežila svojim kanalima cijelu unutrašnjost

5. Sv. Blaž, shematski prikaz oštećenja- crvena boja označava oštećenja drvenog nosioca, plava boja označava pukotine i spojeve, zelena boja označava kovane i nove čavle (dokumentacija HRZ-a, crtež izradila D.Sablić)

St. Blaise, schematic representation of the damage; the color red indicates damage to the wooden support, blue stands for cracks and joints and green indicates the forged and new nails (Croatian Conservation Institute Archive, sketch by D.Sablić)

6. Sv. Blaž, shematski prikaz oštećenja poledine–crvena boja označava oštećenja drvenog nosioca, plava boja označava pukotine i spojeve, zelena boja označava kovane i nove čavle (dokumentacija HRZ-a, crtež izradila D.Sablić)

St. Blaise, schematic representation of the damage at the back; the color red indicates damage to the wooden support, blue stands for cracks and joints and green indicates the forged and new nails (Croatian Conservation Institute Archive, sketch by D. Sablić)

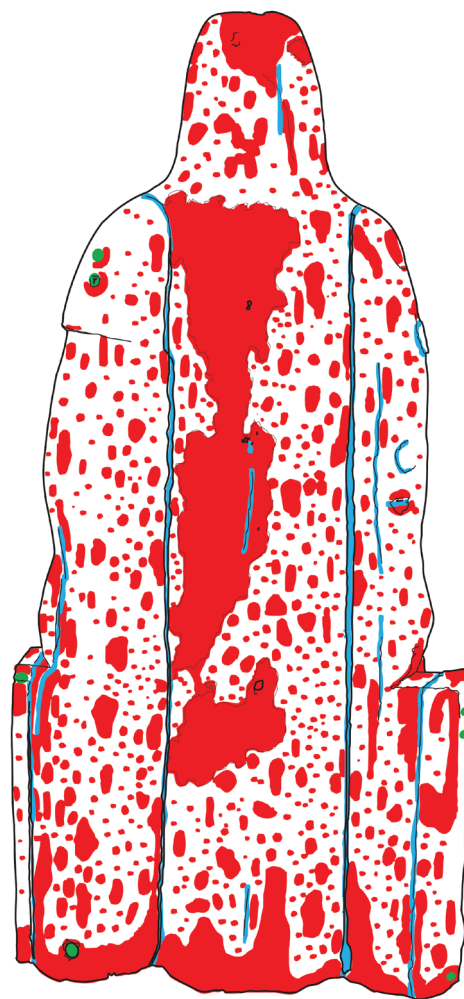
skulptura, zbog čega su nepovratno izgubljeni pojedini dijelovi. To je naročito izraženo u donjem dijelu tijela sv. Jeronima, čija su draperija i dio podnožja potpuno izgubili izvornu formu te ukazuju na dubinski dezintegriranu i oslabljenu strukturu drvenog nosioca koji se mjestimično osipa na dodir. Kip sv. Blaža (visina 128 cm, širina 60 cm, dužina 34 cm) sastavljen je od više komada drva. (sl. 5, 6) Najveći dio kipa izrađen je od jednog komada drva, na koji su dodana četiri komada drva za izradu ruku do šaka i bočnih dijelova draperije, četiri letvice koje čine sjedalo te tri drvena dijela za šake i knjigu. Spojevi dijelova nosioca mjestimično su odvojeni i dodatno učvršćeni čavlima koji su s vremenom korodirali. Oko njih je drvo oštećeno zbog djelovanja korozije. Sjedalo, šake i knjiga dodatno su pričvršćeni industrijskim čavlima te se na njihovim razdvojenim spojevima vide tragovi ljepila, najvjerojatnije

životinjskog porijekla. Na poledini se vide tragovi obrade drva dlijetima, više mehaničkih ogrebotina i četiri pravilne rupe, tri pri dnu i jedna po sredini leđa. Skulpturi nedostaju dva prsta desne šake, četiri prsta do pola s lijeve šake, donji desni rub postolja i draperije habita, dio lijeve cipele i desna bočna stranica sjedala. Zbog izrazite crvotočine oštećeno je dno skulpture i poledina. Primjetne su izlazne rupice duž cijelog kipa, kao i vertikalne pukotine na mitri, desnoj ruci i dnu plašta i habita. Na oštećenjima polikromije vidi se da je skulptura višestruko preslikana. Na pojedinim mjestima, naročito na habitu i plaštu, zadnji preslik je nanesen izravno na drveni nosilac i njegova prethodno nastala oštećenja. U donjoj zoni kipa vidljivo je odizanje i raspucavanje oslika i osnove zbog gubitka drvene mase kao podloge. Na desnoj strani mitre, lica i dna postolja nedostaje do 25% polikromije nosioca. Poledina

7. Sv. Jeronim, shematski prikaz oštećenja- crvena boja označava oštećenja drvenog nosioca, plava boja označava pukotine i spojeve, zelena boja označava kovane i nove čavle (dokumentacija HRZ-a, crtež izradila D.Sablić)

St. Jerome, schematic representation of the damage; the color red indicates damage to the wooden support, blue stands for cracks and joints and green indicates the forged and new nails (Croatian Conservation Institute Archive, sketch by D. Sablić)

8. Sv. Jeronim, shematski prikaz oštećenja poledine–crvena boja označava oštećenja drvenog nosioca, plava boja označava pukotine i spojeve, zelena boja označava kovane i nove čavle (dokumentacija HRZ-a, crtež izradila D.Sablić)

St. Jerome, schematic representation of the damage at the back – the color red indicates damage to the wooden support, blue stands for cracks and joints and green indicates the forged and new nails (Croatian Conservation Institute Archive, sketch by D. Sablić)

nije oslikana i slabo je obrađena jer je zamišljeno da se skulptura gleda samo srijeda. Na licu kipa primjećuje se sloj ostarjelog laka. Cijela površina kipa je prekrivena atmosferskom nečistoćom koja se nataložila u utorima i pregibima.

Kip sv. Jeronima (visina 119 cm, širina 56 cm, dužina 30 cm) napravljen je od više spojenih komada drva. (sl. 7, 8) Veći dio i toga kipa, kao i prethodnog, izrađen je od debela drva na koji su dodani komadi drva za modeliranje bočnih dijelova ruku, draperije i dio sjedala. Sjedalo je dograđeno s još četiri letvice i dodana je desna šaka. Spojevi segmenata drva dobro se drže i dodatno su učvršćeni starim kovanim i industrijskim čavlima. Samo su mjestimično razdvojeni, dok su desna šaka i donja letvica sjedala vidno rasklimani. Kipu nedostaju dijelovi prstiju desne i lijeve ruke i dio između sjedala i habita, gdje je vjerojatno bio

smješten atribut sveca. To oštećenje je pravilnog oblika. Na tom mjestu pokraj spoja primjećuje se recentni čavao i komadić tutkaljenog platna. Drveni nosilac je u lošem stanju najviše zbog jakog djelovanja crvotočine, zbog koje je nepovratno izgubljena forma draperije i postolja u donjoj zoni kipa. Na prednjoj strani vidljive su vertikalne pukotine. Najveća pukotina nalazi se u donjoj zoni, između nogu, i proteže se od šake desne ruke do ruba habita. Poledina je malo obrađena i nije oslikana, kao i kod sv. Blaža. Vidljiva su mehanička oštećenja u obliku ogrebotina i veća oštećenja zbog djelovanja crvotočine na podnožju i vertikalno duž sredine poledine. Vide se i spojevi segmenata nosioca koji su pri dnu pričvršćeni velikim kovanim čavlima. Skulptura je višestruko preslikana debelim slojem boje. Zadnji preslik je nanesen preko oštećenja nosioca i zapunjava izlazne rupice crvotočine.

9. Detalj sonde na sjedištu sv. Blaža, vidi se izvorni oslik fototeka HRZ-a, snimila N. Krstulović
Detail of the probe at St. Blaize's pedestal, with the visible original paint (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by N. Krstulović)

Na dnu desne strane sjedala i na lijevom koljenu vide se oštećenja slikanog sloja koji je otpao do preparacije. Kip je lakiran neravnomjernim slojem laka i mjestimično je prekriven atmosferskom nečistoćom.

Opis konzervatorsko-restauratorskih istraživanja

Nakon evidentiranja zatečenog stanja i preventivne zaštite, izvedeno je stratigrafsko sondiranje polikromije mehaničkim i kemijskim putem, te probe topivosti. Povremeno se sondiranje obavljalo pod mikroskopom radi boljeg raspoznavanja slojeva. Uzeti su uzorci s odabranih mjesta oslika za stratigrafsku analizu slojeva, analizu vrste pigmenata i veziva.¹⁰ Na obje skulpture pronađena su četiri različita povijesna sloja. Također se može reći da su obje skulpture uvijek preslikavane u istom razdoblju jer se podudaraju boje, što je potvrđeno analizom pigmenata, kao i način izrade preslika i topivost. Prema vremenu nastanka, četvrti i treći preslik najvjerojatnije potječu iz 19. st. i početka 20. stoljeća. Pokrivni su i prekrivaju cijele skulpture, čak i

oštećenja drvenog nosioca nastala djelovanjem crvotočine i gubitka pojedinih dijelova skulpture. Četvrti (zadnji) preslik ima neravnomjerno nanesen oksidirani lak koji je naročito primjetan na habitu sv. Jeronima. Preslik je nanesen bez prethodnog podlaganja osnovom. Analiza pigmenata provedena rendgenskom fluorescentnom spektroskopijom dokazuje da je za oslikavanje crvenih plašteva korišten crveni oker, za smeđa sjedala, knjigu i kapuljaču sv. Jeronima smeđi oker, a za inkarnate crveni oker i litopon¹¹. Litopon je pronađen i na plavim habitima, i to pomiješan s pigmentom na bazi kroma. Budući da nije potvrđena prisutnost plavog pigmenta, pretpostavljamo da je upotrijebljen indigo. Isto tako, na sivim bradama je pronađen samo litopon, te se može pretpostaviti da je bio miješan s crnim pigmentom organskog podrijetla. Na bijelo-žutoj mitri prevladava litopon. Probe topivosti pokazale su da se najlakše uklanja 10%-tnom mješavinom dimetil sulfoksida i etil acetata ugušćenom hidroksipropil celulozom.¹² Treći preslik nanesen je u tanjem pokrивnom sloju. Mjestimično sadrži sivi zakit ispod sloja boje kojim su se pokušala zatvoriti i rekonstruirati oštećenja nosioca. Kit u obliku „plombi“ nevjšto zatvara prije nastala oštećenja pretežito uzrokovana crvotočinom. Ima ga više na sv. Jeronimu (oko 20% površine), što pokazuje da je taj kip već prije pretrpio veća oštećivanja. U tom sloju halje skulptura oslikane su zelenom bojom na bazi kroma. Skulpturi sv. Blaža ruke su bijele, inkarnat lica ružičast s bijelim podslikom, brada siva s bijelim podslikom, a plašt i poledina mitre tamnocrveni. Kod skulpture sv. Jeronima rukavi habita i plašt s kapuljačom su tamnonarančasti s tankim bijelim podslikom, inkarnat ružičast, također s podslikom kao i siva brada. Sondiranjem bočne oplata sjedala sv. Blaža pronađena su samo zadnja dva preslika, što dokazuje da je oplata naknadno dodana. Tu činjenicu potkrepljuje i izgled i stanje drvenog nosioca. Na bočnoj strani sjedala, gdje je bila pričvršćena oplata, otkriven je izvorni žuti oslik s preparacijom i kovani čavli. Pastoral je također dio naknadne intevencije, manjih je dimenzija sa žutim oslikom nanesenim izravno na drvo bez preparacije. Treći preslik se kemijski najlakše uklanjao 6%-tnom mješavinom amonij hidroksida i etilnog alkohola ugušćenom hidroksipropil celulozom.¹³ Drugi preslik pronađen je samo u tragovima, pretežito u utorima i pregibima plašta i habita, te nešto više na donjoj strani knjige. Riječ je o narančastoj boji nanesejoj bez prethodnog podlaganja. Zbog slabe očuvanosti tog sloja nije moguće procijeniti jesu li skulpture bile potpuno preslikane narančastom bojom. Prvi preslik kao i izvorni oslik sačuvani su samo na 15% površine skulptura, i to pretežito na manje izloženim bočnim dijelovima habita, sjedala, inkarnata i mitre. Većim su dijelom pronađeni u obliku otočića boje. Prvi preslik najvjerojatnije potječe iz baroknog razdoblja, sadrži žučkasto-bijelu preparaciju naneseu u dva sloja. Zbog premale količine uzoraka

10. RTG snimak skulpture sv. Blaža (fototeka HRZ-a, snimio M. Braun)

X-ray image of St. Blaise's statue (Croatian Conservation Institute Photo Archive, taken by M. Braun)

11. RTG snimak skulpture sv. Jeronima (fototeka HRZ-a, snimio M. Braun)

X-ray image of St. Jerome's statue (Croatian Conservation Institute Photo Archive, taken by M. Braun)

nije bilo moguće detektirati korištene pigmente. U tom sloju sv. Jeronim je odjeven u narančasti habit i plašt, ima ružičasti inkarnat, svijetlosivu bradu i smeđe sjedalo. Sv. Blaž je odjeven u habit svijetle oker boje s mjestimično nanesenim smeđim linijama. Plašt je tamnožute boje u podlozi, s oslikanom tamnocrvenom florealnom ornamentikom i vertikalnom sivom trakom na sredini. Mitra ima crni obrub oko reljefnih trokuta koji su svijetlooker boje; sjedalo je smeđe, a knjiga narančasta. Mehaničkim sondiranjem pod mikroskopom i laboratorijskim analizama uzoraka utvrđeno je postojanje kvalitetnog izvornog oslika koji je nanesen na kredno-tutkalnu osnovu (kalcijev sulfat) nanesenu u dva sloja. Posebno je vrijedno otkriće oslik sjedala (sl. 9) koje prikazuje ukras u obliku razvedenog gotičkog mrežišta oslikan olovnom bijelom u podlozi preko koje je sloj lazurno olovno kositreno žute boje, a otvori mrežišta izvedeni su organskom crnom i smeđim okerom (bolje je sačuvan kod sjedala sv. Blaža). Inkarnati su oslikani mješavinom olovne bijele i cinobera, brade olovnom bijelom i organskom crnom. Za grimizocrveni

habit i plašt s kukuljicom sv. Jeronima korišten je cinober. Sv. Blaž odjeven je u bijeli habit s lazurnim smeđim linijama na kojem je korištena olovna bijela. Crveni plašt je oslikan organskom crvenom s malo cinobera na bijelom podsluku, dok su mu ovratnik i središnja vertikalna traka pozlaćeni zlatnim listićima na crvenkasto-narančastom polimentu. Obrub mitre također je pozlaćen polimentnom pozlatom, a reljefni trokuti oslikani su lazurnim crvenkastim ornamentom na bijeloj podlozi. Sondiranjem je otkriveno da je majstor spojeve segmenata drva dodatno oblagao tutkaljenim lanenim platnom (vidi se na plaštu sv. Blaža i na sjedalu sv. Jeronima) prije nanošenja osnove. Analizom veziva provedenom tankoslojnom kromatografijom (TLC) utvrđeno je da je izvorni oslik izveden u tehnici tempere na tutkalno-krednoj osnovi. Radi boljeg razumijevanja i istraživanja majstorove kiparske obrade drva i njegova oblikovanja, kipovi su rendgenski snimljeni i provedena je analiza vrste drva.¹⁴ RTG snimke (sl. 10, 11) omogućile su uvid u stanje drvenog nosioca te način na koji su njegovi segmenti spajani. Majstor je pri spajanju

12. Mikrofotografija ksilofagnog insekta pronađenog u drvenom nosiocu sv. Jeronima (fototeka HRZ-a, snimila A. Rušin Bulić)
Micro photography of a xylophagous insect found in the wooden support of St. Jerome (Croatian Conservation Institute Photo Archive, shot by A. Rušin Bulić)

dijelova drva osim ljepila životinjskog porijekla, spojeve ojačavao kovanim klinovima različitih dimenzija (od oko 6 cm do oko 20 cm). Klinovi su umetani vodoravno. Primjetna su dva velika klina (oko 20 cm dužine) koja ojačavaju podnožja, više manjih (do 10 cm) u području ramena i sjedala. S obzirom na to da je drveni nosilac kod obje skulpture izrazito oštećen, bilo je moguće uzorkovati samo podnožje najvećeg segmenta skulpture sv. Blaža. Detaljnim pregledom nosioca može se reći da su skulpture izrađene od iste vrste drva. Napravljen je poprečni, radijalni i tangencijalni presjek uzorka koji je potom vizualno analiziran pod mikroskopom. Rezultati ispitivanja pokazali su da je riječ o rastresitom i poroznom drvu. Pore ranog i kasnog drva su jednako velike i jednolično raspoređene po godu. Članci traheja imaju spiralna zadebljanja, a ploče perforacije su potpuno perforirane. Drvni traci su višeredni, a staničje trakova homocelularno. Ta obilježja ukazuju na to da je riječ o vrsti drva iz roda lipa (*Tilia* spp.).¹⁵ Prilikom vizualnog pregleda oštećenja nosioca pod mikroskopom, pronađen je ksilofagni insekt iz porodice *Coleoptera* vrste *Anobium punctatum*.¹⁶ (sl. 12) Prema literaturi, sve značajke dotičnog kukca odgovaraju *A. Punctatumu*, a to su: njegov izgled, kružne izlazne rupice širine oko 2 mm, kanali crvotočine su nepravilni, širine 2 mm, djelomično ispunjeni mrvicama piljevine i izmetom u obliku valjaka stanjenih pri vrhovima.¹⁷ Također je karakteristično da se napad insekata proteže do površine drva, tako da je unutrašnjost potpuno izjedena.

Zaključak konzervatorsko-restauratorskih istraživanja

Konzervatorsko-restauratorska istraživanja otkrila su kvalitetan i minuciozno izrađen izvorni oslik koji je očuvan

13. Detalj sv. Jeronima nakon uklanjanja četvrtog i trećeg preslika (fototeka HRZ-a, snimila N. Krstulović)
St. Jerome, after removing the third and fourth layers of overpaint, detail (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by N. Krstulović)

na samo 15% površine umjetnina. Drveni nosilac je zbog oštećenja na nekim mjestima potpuno izgubio formu, npr. nabori i postolje sv. Jeronima. Zadnja dva preslika su loše kvalitete i više smetaju umjetninama nego što pridonose njihovoj estetskoj i povijesnoj valorizaciji. Sačuvani otočići izvorne boje ukazuju na majstorovu izvrsnost u izvedbi, minuciozan rad i pridavanje veće pažnje izradi detalja. Zbog loše očuvanosti drvenog nosioca i izvornog oslika te nekvalitetnih preslika, postavljeno je pitanje završne prezentacije i nastavka konzervatorsko-restauratorskih radova. Sazvano je stručno povjerenstvo kako bi se promovirali i prodiskutirali svi aspekti koji se odnose na konačnu prezentaciju skulptura.¹⁸ Razmatrana su ključna pitanja: je li nužno uklanjati preslike, koji povijesni sloj oslika prezentirati i u kojoj mjeri ići u rekonstrukciju drvenog nosioca i slikanog sloja. Obzirom da se skulpture ne vraćaju u crkvu već će biti dio stalnog postava Muzeja, odlučeno je ukloniti estetski nekvalitetan treći i četvrti preslik, te prezentirati sačuvane ostatke izvornog oslika, te prvog i drugog preslika iz baroknog razdoblja. Međutim, u ovim slojevima skulpture nemaju sačuvan oslik lica te je na njima ipak zadržan treći preslik. Tako je na dijelovima

14. Sv. Blaž, stanje nakon izvedenih konzervatorsko-restauratorskih radova (fototeka HRZ-a, snimila N. Krstulović)
St. Blaise, after conservation and restoration (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by N. Krstulović)

skulptura prezentiran izvorni sloj, na dijelovima prvi i drugi preslik iz baroknog razdoblja, te treći preslik na licima. Zbog vrijednog nalaza izvornog oslika, proširene su sonde na sjedalima, habitima, inkarnatu i mitri sv. Blaža. Uklonjena je bočna oplata sjedala sv. Blaža koja je dio naknadne intervencije. Radi lakše čitljivosti oblika, nakon uklanjanja preslika pristupilo se rekonstrukciji manjih oštećenja nosioca i integracijskom retušu.

Rezultati istražnih radova dali su nam podatke o mogućem izvornom izgledu skulptura svetaca te je izvedena kompjutorska simulacija izvornog oslika. Najveći problem bio je rekonstruirati nedostajuće dijelove skulptura (npr. segment kod sjedala i habita sv. Jeronima). Virtualna rekonstrukcija nedostajućeg atributa i šešira sv. Jeronima (kao i ostalih oštećenja nosioca) samo je pretpostavka i nastala je prema crno-bijeloj fotografiji (loše kvalitete) vrlo sličnih skulptura sjedećih muških svetaca iz franjevačkog samostana iz Stona.¹⁹ Na tu fotografiju kao i na sličnost sa creskim skulpturama uputila me kolegica Ivana Nina Unković, konzervatorica-restauratorica Restauratorskog odjela u Splitu, koja je i sama restaurirala sličnu skulpturu iz Šibenika.

Opis izvedenih konzervatorsko-restauratorskih radova

Polikromija je 2007. godine preventivno učvršćena *in situ* 3M sprejem i japanskim papirom. Skulpture su zapakirane i transportirane u Zagreb gdje je obavljena dezinfekcija gama-zračenjem na Odjelu za radijacijsku kemiju i dozimetriju Instituta „Ruđer Bošković“. Time je zaustavljeno djelovanje crvotočine. U radionicu Restauratorskog odjela u Rijeci skulpture su prenesene 2008. godine kada i započnu konzervatorsko-restauratorski radovi. Sa skulptura je mehanički uklonjen japanski papir uz pomoć *white spirita*. Dijelovi polikromije koji su bili odignuti podlijepljeni su 6%-tnom otopinom zečjeg tutkala uz pomoć toplinske peglice preko silikonskog papira. Uklonjena je površinska atmosferska nečistoća otprašivanjem kistom. Uslijedila su konzervatorsko-restauratorska istraživanja nakon kojih je započeto uklanjanje preslika. Najprije je uklonjena površinska nečistoća 4%-tnom otopinom triammonium citrata u destiliranoj vodi. Potom je drveni nosilac konsolidiran otopinom Paraloida B72 u toluenu ubrizgavanjem špricom. Konsolidiralo se najprije 5%-tnom otopinom, potom 10%-tnom, a pojedina najoštećenija mjesta 15%-tnom otopinom. Četvrti (zadnji) preslik uklanjao se gelom pripremljenim od 10%-tne mješavine dimetilsulfoksida

i etil acetata ugušćene hidroksipropil celulozom. Gel je nanesen kistom i uklonjen etil acetatom. Treći preslik, koji je nanesen izravno na drveni nosilac, uklanjao se gelom od 6%-tne mješavine amonij hidroksida i etilnog alkohola ugušćene hidroksipropil celulozom. Gel je nanesen kistom i pažljivo uklonjen mehanički skalpelom da bi se izbjeglo migriranje i upijanje otopljene boje preslika u drvo. Ostaci gela potom su uklonjeni *Shellsolom T*. Preslik nije bilo moguće potpuno ukloniti jer je na nekim mjestima nanesen preko oštećenja koja su zbog crvotočine spužvaste strukture. Na tim mjestima boja se zavukla duboko u crvotočne kanale te bi inzistiranje na njezinu uklanjanju izazvalo nova oštećenja drvenog nosioca. (sl. 13) Sivi zakiti uklonjeni su mehanički uz prethodno vlaženje kompresama natopljenim destiliranom vodom. Nisu uklonjeni samo s onih mjesta gdje se prilikom uklanjanja oštećivalo drvo. Potom su rastavljeni klimavi segmenti nosioca (ruke, dijelovi sjedala i habita), uklonjeni su noviji čavli koji su zamijenjeni drvenim tiplama. Segmenti su ponovno spojeni umetanjem tipli i lijepljenjem kitom na bazi polivinil acetatnog ljepila i piljevinskog praha. Kovani čavli, koje nije bilo moguće izvaditi, očišćeni su samo djelomično antikorozivnim sredstvom na bazi fosfora i etilnog alkohola i potom izolirani 20%-tnom otopinom Paraloida B72 u etilnom alkoholu. Rekonstruirana su samo manja oštećenja drvenog nosioca, zapunjavanjem toniranim kitom na bazi 5%-tne tiloze u destiliranoj vodi i piljevinskog praha. Najprije je nanesen kit s grubljom piljevinom od drva lipe, a potom završni tonirani kit.

Nanesena je izolacija te je napravljen integracijski retuš gvaš temperama. Retuširani su samo veći ostaci trećeg preslika (koji su vizualno smetali) u ton drva. Na kraju su skulpture lakirane 10%-tnom otopinom Regalreza u teškom benzinu. Izrađena su pomoćna drvena postolja da bi odijelila skulpture od poda i uz pomoć kojih skulpture mogu samostalno stajati. (sl. 14)

Zaključak

Konzervatorsko-restauratorski radovi na skulpturama sv. Blaža i sv. Jeronima omogućili su bolji uvid u njihovu povijesnu i umjetničku vrijednost te su ih sačuvali od daljnjeg propadanja u neadekvatnim uvjetima privremenog depoa Creskog muzeja. Uklanjanjem nekvalitetnih preslika došla je do izražaja vrijedna kiparska izrada i oslik. Nakon povrata u muzej, skulpture će biti izložene kao dio stalnog postava. ■

Bilješke

- 1 IGOR FISKOVIĆ, Gotičko kiparstvo, u: *Tisuću godina hrvatskog kiparstva: Gotičko kiparstvo*, (ur.) Igor Fisković, Zagreb, 1997., 132.
- 2 IGOR FISKOVIĆ, 1997., (bilj. 1), 132.
- 3 VANDA EKL, Gotičko kiparstvo u Istri, Zagreb, 1982., 49–51.
- 4 Veleposjed s velikom ovčarskom ekonomijom koja je zapremala 100 do 600 ha s nekoliko stotina ovaca te ima stambene zgrade za smještaj pastirskog osoblja, potrebne gospodarske objekte i nerijetko ladanjsku kuću za vlasnika.
- 5 TEA SUŠANJ PROTIĆ, Svetac na prijestolju—Grupa drvenih skulptura s otoka Cresa, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 42 (2011.), 195.
- 6 TEA SUŠANJ PROTIĆ, 2011., (bilj.5), 195.
- 7 TEA SUŠANJ PROTIĆ, 2011., (bilj.5), 196–197.
- 8 Leksikon ikonografije liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, (ur.) Anđelko Badurina, Zagreb, 2006., 180–181.
- 9 Leksikon, 2006., (bilj. 9), 328–329.
- 10 Sa skulpture sv. Blaža uzeto je deset uzoraka s mitre, inkarnata lica i ruku, brade, habita, plašta i sjedala. Sa sv. Jeronima uzeto je osam uzoraka s inkarnata, brade, habita i sjedala. Sve analize uzoraka provedene su u Prirodoslovnom laboratoriju HRZ-a u Zagrebu.
- 11 Litopon je bijeli pigment sastavljen od smjese barij sulfata (30%) i cink sulfida (68–70 %) s tragovima cink oksida. Nastaje taloženjem poslije filtriranja, grijanja i gašenja. Litopon je uglavnom zamijenjen titan dioksidom, koji je izdržljiviji, ali je mnogo jeftiniji.
- 12 Klucel G – korištena su 4 grama na 100 ml otopine.
- 13 Klucel G – korištena su 4 grama na 100 ml otopine.
- 14 Rendgensko snimanje izveo je Mario Braun u Hrvatskom restauratorskom zavodu u Zagrebu. Analizu vrste drva obavila je Margareta Klofutar iz Prirodoslovnog laboratorija HRZ-a.
- 15 Lipa pripada bjelogoričnom mekom drveću, vrlo raširenom u našim krajevima. Često se koristi u izradi drvenih skulptura zbog mekoće i lake obrade.
- 16 Pronađen je na području desnog koljena sv. Jeronima.
- 17 ACHIM UNGER, ARNO P. SCHNIEWIND, WIBKE UNGER, *Conservation of Wood Artifacts*, Springer, 2001., 54–63.
- 18 Komisija je sazvana 8. lipnja 2009. godine. Prisutne su bile: Zoraida Staničić-Demori, pročelnica Službe za odjele izvan Zagreba HRZ-a; Ksenija Škarić, voditeljica Odjela za drvenu polikromiranu skulpturu u HRZ-u; Tea Sušanj, konzervatorica u Konzervatorskom odjelu MK-a u Rijeci; Inge Solis, kustosica Creskog muzeja i Nevena Krstulović, konzervatorica-restauratorica.
- 19 Usp. CVITO FISKOVIĆ, Likovna baština Stona, u: *Anali Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU u Dubrovniku*, 22–23 (1985.).

Summary

Nevena Krstulović

CONSERVATION AND RESTORATION WORKS ON THE STATUES OF ST. JEROME AND ST. BLAISE FROM THE MUSEUM OF CRES

Statues of St. Blaise and St. Jerome from the 15th century belong to the group of late Gothic, early Renaissance statues depicting a seated patron saint. Originally they were placed on the altar of St. Blaise's Chapel in the deserted village St. Blaise on the western coast of the northern part of island Cres. Although there is no data about their original position, they are assumed to have been a part of the polyptych or of a similar altar retable. St. Blaise is larger and front facing, so it was probably the central figure. St. Jerome is smaller and slightly turned to the left, so it was probably placed on the left side of the central figures. These facts tell us that there probably existed the right side figure of the polyptych, which has not been preserved. The church closed in the mid 20th century so the statues were transferred to the town of Cres, and today, they are kept at the Cres Museum. Unfortunately, they were inadequately stored in the temporary depot of the museum that does not meet the conditions for the preservation of works of art. Poor storage conditions have

caused further damage and accelerated the deterioration of the wooden support and painted sculpture layers. Conservation and restoration works, which lasted from 2007 to 2011, stopped further degradation and provided greater insight into their historical and artistic value. Further investigation led to the discovery of four layers of overpaint and the high quality original layer of paint. Due to the poor preservation of the wooden support and the original paint, of which only 15% was preserved, it is not possible to present the statue with its original layer, so the question about the final presentation of statues was raised. The last two overpaints have no aesthetic and historical value that should be preserved, and the lower layers are poorly preserved, especially when it comes to facial skin tones, which are virtually non-existent. The final decision was to remove the last two layers, but leave the penultimate one, containing facial skin tones, for aesthetic reasons. After removing them, the high quality sculptural modeling of the statue came to the fore. Further

conservation and restoration works were minimal and included the consolidation of the painted layer and the consolidation of the wooden support, the reconstruction of smaller defects of the wooden support with colored putty, integration retouching and protective coating. Additional bases, intended to preserve and enable statues to stand alone, were also designed. Conservation and preservation works also provided valuable information about how the sculptures were made. Based on these findings and the

comparisons with other similar works of art, computer simulations of their possible original appearance were also designed. After returning to the museum, the statues of St. Blaise and St. Jerome will be exhibited as a part of the permanent collection.

KEYWORDS: *St. Jerome, St. Blaise, late Gothic, early Renaissance sculptures, the chapel of St. Blaise, Cres Museum, conservation and restoration works*